

Ірина Федосова

РЕФОРМУВАННЯ ВИЩОЇ ІНЖЕНЕРНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ У 1917–1920-ТІ РОКИ

Виявлено напрями реформування вищої інженерно-технічної освіти у 1917–1920-х роках: визначення структури вищих технічних навчальних закладів, вироблення нових правил прийому студентів на засадах дотримання принципу класово-партійної виключності, створення робітничих факультетів як екстреного заходу забезпечення швидкої підготовки інженерних кадрів для різних галузей радянського будівництва, запровадження триместрів, централізація управління вищою технічною школою.

Ключові слова: *реформування, інженерно-технічна освіта, вищі навчальні заклади, правила прийому, підготовка кадрів.*

Початок ХХІ сторіччя ознаменувався зростанням уваги суспільства до вищої освіти, модернізація якої стала об'єктивною необхідністю. Вища освіта у цивілізованому світі є не просто засобом задоволення фахових потреб особистості, вона в значній мірі є духовною необхідністю суспільства. Проте, вища освіта останнім часом стала менш якісною, переважна більшість випускників вищих навчальних закладів виявляються не конкурентоспроможними на ринку праці. Це, звичайно, спонукає до великомасштабної освітньої реформи. У цьому контексті, на нашу думку, важливим є вивчення та узагальнення історико-педагогічного досвіду, що слугуватиме якісному реформуванню вищої освіти, зокрема і інженерно-технічної. Період 1917–1920-х років дослідники пов'язують з руйнацією дореволюційної системи освіти, що мала вагомі наслідки для всього суспільства, а пошуки оптимальних шляхів розв'язання проблем, що постали перед республікою, спричинили розмаїття форм і методів навчальної діяльності. Поряд зі старими навчальними закладами почали виникати нові, що мали задовольнити потреби у кваліфікованих фахівцях. Реформування вищої освіти спрямовувалося на вирішення низки завдань, пов'язаних з її наближенням до життя, узгодження змісту навчання з конкретними питаннями культурно-господарського будівництва робітничо-селянської країни; включення вищої школи до загальної програми державної господарсько-виробничої політики як одного з найважливіших елементів організаційно-технічного обслуговування виробництва, поєднання загальної і спеціальної освіти в єдиній школі.

Окремі аспекти реформування вищої інженерно-технічної освіти аналізувалися у працях учених як досліджуваного періоду (О. Анікста, К. Деменьєва, Д. Рашеева, М. Ренненкампа, Я. Ряппо, М. Сафронеева, К. Семінського, Я. Столярова, С. Шведова та ін.), так і сучасних

дослідників (С. Богатчука, А. Вороха, О. Донік, В. Крутікова, В. Липинського, Н. Левицької, С. Майбороди, Є. Мартиненко, В. Олянич, О. Романець, А. Сасімова, О. Ткаченка, І. Толокньова, С. Ховрича, О. Щербініної та ін.) Проте, до цього часу не існує всебічного дослідження означеної проблеми.

Мета статті – виявити напрями реформування вищої інженерно-технічної освіти у 1917–1920-х роках.

Процеси, що відбувалися в українському суспільстві після революційних подій 1917 р., актуалізували потребу у технічних працівниках вищої кваліфікації. До жовтневих подій 1917 р. в Україні працювало всього 27 вищих навчальних закладів, в яких навчалося 35 тисяч студентів. Однак цих закладів було занадто мало, щоб дати таких діячів у достатній кількості. Та й промисловість потребувала знаючих й авторитетних керівників [1, с. 60].

Індустріалізація і колективізація сільського господарства вимагали підготовки значної кількості фахівців, насамперед інженерно-технічного профілю за спеціальностями, які не існували до 1917 р. Особливо важлива роль у цій справі покладалася на факультети і відділення, які готували інженерів з виробництва високоякісних металів, механізації видобування руди і кам'яного вугілля, електрифікації залізничного транспорту та ін. [8, с. 13]. Відбувалося залучення до навчальної роботи заводських спеціалістів, що зміцнювало зв'язок вищої школи з промисловістю, допомагало використанню практичного досвіду у викладанні.

У березні 1917 р. Міністерство народної освіти Тимчасового уряду ухвалило рішення про безперешкодний прийом до вищих навчальних закладів за наявності відповідних прохань від усіх колишніх студентів, що були «покарані за політичними і релігійними справами як в адміністративному, так і в судовому порядку». Відмінялася вимога щодо необхідності подання відомостей про свою політичну благонадійність, скасовувалися обмеження вступу до вищих навчальних закладів осіб неросійської національності і не християнського віросповідання, а також осіб жіночої статі, випускників духовних училищ, священнослужителів та ін. [6, с. 40].

Руйнація дореволюційної системи освіти мала вагомі наслідки для всього суспільства, а пошуки оптимальних шляхів розв'язання проблем, що постали перед республікою, спричинили розмаїття форм і методів навчальної діяльності. Поряд зі старими навчальними закладами почали виникати нові, що мали задовольнити потреби у кваліфікованих фахівцях. Особливо це стосувалося технічної освіти, адже підприємства продовжували працювати.

12 жовтня 1917 р. Міністерство народної освіти повідомило про те, що всі рішення керівництва вищих технічних навчальних закладів, які раніше треба було узгоджувати з попечителем навчального округу, з цього часу остаточно затверджуються Радами, факультетськими і господар-

ськими комітетами цих навчальних закладів. Лише рішення з окремих питань Ради мали подаватися на розсуд і затвердження МНО. До таких питань належали: розгляд розроблених факультетами планів і програм теоретичного і практичного викладання, обрання ректора, проректора, деканів і професорів; розгляд річного звіту навчальної частини; обрання почесних членів навчального закладу та інше – загалом 14 пунктів [6, с. 35].

Повалення Тимчасового уряду в Петрограді 7 листопада 1917 р. і прихід до влади в Росії більшовиків різко змінили політичне становище в країні. Незабаром Українська Центральна Рада прийняла III Універсал, оголосивши утворення Української Народної Республіки (УНР), до складу якої ввійшла і Харківська губернія.

Для обговорення питання про реформування української вищої школи у квітні 1918 р. у Києві проходив I з'їзд представників Рад п'яти вищих навчальних закладів – Київського і Новоросійського університетів, Київської духовної академії, Київського політехнічного та Ніжинського історико-філологічного інститутів. Учасники з'їзду ухвалили резолюцію, яка була обговорена на засіданні Ради XII. За пропозицією І. Красуського, який виступив з інформацією про зміст резолюції, члени Ради інституту підтримали положення документу про те, що «зміна устрою вищої державної школи може бути здійснена лише законодавчою установою, створеною відповідно до волі Установчих Зборів після обговорення проекту такої зміни Радами вищих навчальних закладів», що реформування вищої школи республіки «до створення зазначених ... умов з'їзд вважає несвоєчасним і не відповідаючим його уявленням щодо автономії про те, що «окремі спроби будь-яких суттєвих змін основних положень, які спрямовують і регулюють життя і діяльність вищої школи і які змінюються під впливом тимчасових тенденцій і настроїв, ... дуже небезпечні, тому що можуть призвести до цілковитої дезорганізації школи і вищої освіти». Тому, зазначали члени Ради інституту, можна і потрібно запроваджувати лише тимчасові та часткові зміни правил, якими керується вища школа.

12 (25) грудня 1917 р. скликаний у Харкові I Всеукраїнський з'їзд Рад проголосив Україну республікою рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, визнав Україну федеративною частиною Російської республіки й закликав трудящих до боротьби за повалення влади контрреволюційної Центральної Ради. Обраний з'їздом Центральний Виконавчий Комітет Рад України 17 (30) грудня утворив перший Український радянський уряд – Народний секретаріат у складі 13 секретаріатів, одним з яких був Народний секретаріат освіти [2, с. 44].

Проведення II з'їзду представників державних і приватних вищих навчальних закладів України було заплановано на 21 травня 1918 р. У роботі з'їзду взяло участь 70 делегатів від вищих навчальних закладів Катеринослава, Києва, Ніжина, Одеси і Харкова. У прийнятих учасниками з'їзду резолюціях визнавалася необхідність створення «окремої державної української вищої школи нормального типу зі збереженням колишнього

цензу як для викладачів, так і для студентів», зазначалося, що це «ніяким чином не повинно йти шляхом українізації діючих вищих навчальних закладів». Рекомендувалося також зберегти чинний статут вищих навчальних закладів, внести до нього низку доповнень, зокрема таких: усі постанови Рад інститутів, які стосувалися навчальної і наукової роботи, не підлягали затвердженню Міністерством, а обраний ректор – владними установами; молодші викладачі зберігали право на участь у засіданнях Рад вищих навчальних закладів [6, с. 37].

З 6 січня 1919 р. Україна мала назву «Українська соціалістична радянська республіка», а уряд – Рада Народних Комісарів УСРР. Усі навчальні заклади, як державні, так і приватні, передавалися у введення відділу освіти Тимчасового робітничо-селянського уряду.

Декретом уряду на чолі з Х. Раковським від 26 січня 1919 р. всі вищі навчальні заклади України були передані під підпорядкування Народного Комісаріату Освіти (НКО), який розпочав реформу вищої школи, створивши для цього спеціальну підготовчу комісію [2, с. 48], і переведені на утримання держави.

5 лютого НКО УСРР видав розпорядження про те, що «до особистого розпорядження всі правління вищих навчальних закладів залишаються у незмінному складі й формі», «зберігаються незмінними функції та юридичні права викладачів», «допускається перехід і прийом із закордонної вищої школи на рівних підставах з переходом і прийом до вищої школи Російської».

2 березня 1919 р. Раднарком ухвалив декрет «Про вступ до вищої школи», в якому зазначалося, що двері вищої школи відчинені для всіх бажаючих дістати вищу освіту. Відповідно до цього:

1. При вступі до вищої школи забороняється вимагати дипломи.
2. Забороняється вимагати будь-які посвідчення, крім посвідчення особистості і віку.

До всіх вищих шкіл приймаються особи без різниці статі, що досягли 18 років» [5, с. 35].

Як свідчить зміст декрету, він усував усі юридичні перешкоди для робітників і селян, які бажали здобувати вищу освіту. Заборонялося вимагати атестати про середню освіту, скасовувалася плата за навчання в усіх вищих навчальних закладах, незалежно від відомства, до якого вони належали.

11 березня 1919 р. НКО УСРР ухвалив постанову «Про налагодження керівництва вищими навчальними закладами» [7], згідно з якою керівництво навчальною, науковою і виховною роботою покладалося на відповідні ради, керівництво господарською роботою – на господарський комітет, а загальне керівництво – на комісара вищого навчального закладу, який призначався НКО. Ці заходи мали тимчасовий характер – вони були викликані «необхідністю подолання саботажу реакційної професури і контрреволюційного студентства» [7].

Запровадження інституту політкомісарів мало забезпечити ідеологіч-

ний контроль більшовицької партії за діяльністю вищих навчальних закладів, професорсько-викладацького складу і студентів, виявляти контрреволюційні елементи, здійснювати пролетаризацію вищої школи [6, с. 37]. У великих освітніх центрах республіки була створена Рада комісарів вищих навчальних закладів, на яку покладалося завдання втілювати в життя декрети і постанови щодо реорганізації вищої школи; ця рада призначала і знімала з посад викладачів, розподіляла кошти, які надходили від держави, переглядала навчальні плани та ін.

Політкомісар мав стежити за благонадійністю викладачів і студентів, спільно з групою політконтролерів здійснювати попередній перегляд текстів лекцій і безпосередньо відвідувати заняття з метою недопущення критики окремих питань діяльності радянської влади [4, с. 7]. Ті, хто запідозрювався в інакомисленні, виключалися з інституту.

Постановою Ради комісарів вищих навчальних закладів усі правління, факультативні ради і ради професорів оголошувалися скасованими, а управління науково-навчальними справами тимчасово покладалося на деканів. Усі комісари ВНЗ зобов'язувалися негайно розпочати організацію факультетських, науково-навчальних і господарських рад відповідно до постанов Наркомосу від 11 березня 1919 р. [3].

У квітні того ж року ухвалюється рішення про реорганізацію всієї системи вищої освіти, що передбачало відмову від старого типу університетів, заміну їх новими установами – народними університетами, на які покладалося завдання – «стати лабораторіями народної, зокрема, пролетарської творчості в галузі науки». На виконання цього рішення на базі колишніх університетів створюються інститути народної освіти, керівництво якими покладається на Головний комітет наукової, спеціальної та професійної освіти у складі НКО УСРР [9, арк. 34–37].

28 травня 1919 р. виходить постанова відділу вищої школи Наркомосу УРСР щодо проведення в усіх вищих навчальних закладах республіки лекцій і практичних занять у вечірній час, починаючи з 17 годин, щоб робітники могли відвідувати заняття.

Декретом від 11 вересня 1919 р. уряд створює особливу складову (факультет) вищої школи, покликану «дати робітникові від станка і селянину від сохи необхідну попередню загальноосвітню підготовку («середню» освіту), достатню для навчання на одному з основних факультетів вищої школи» [10, с. 102].

Створювалися робітфаки як тимчасовий тип школи, екстрений захід, потрібний для того, щоб швидко підготувати з дорослих робітників і селян студентів вищої школи, а за допомогою останньої одержати нових фахівців для різних галузей радянського будівництва.

Вийшла також постанова Наркомосу УРСР, яка відмінила бальну систему оцінок: студент, який здав теоретичну частину курсу або виконав практичну роботу, отримував залік. Відмінялися державні іспити, а екзаменаційні комісії скасовувалися.

Значні перетворення в технічних вищих навчальних закладах

розпочинаються з початком 1920-х років, що були спричинені необхідністю прискореного випуску інженерів.

Отже, жовтневі події, які мали місце в Росії та Україні, зумовили суттєві зміни у характері розвитку вищої технічної освіти. Започатковані владою індустріалізація і колективізація сільського господарства вимагала великої кількості фахівців інженерно-технічного профілю, у тому числі й за спеціальностями, які не існували до цього часу. Реформування вищої інженерно-технічної школи на державному рівні відбувалося за такими напрямками: визначення структури вищих технічних навчальних закладів, вироблення нових правил прийому студентів на засадах дотримання принципу класово-партійної виключності, створення робітничих факультетів як екстреного заходу забезпечення швидкої підготовки інженерних кадрів для різних галузей радянського будівництва, запровадження триместрів, централізація управління вищою технічною школою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Быкова А. Первое народное министерство народного просвещения и техническое и профессиональное образование / А. Быкова // Техническое и коммерческое образование. – 1917. – № 2–4. – С. 56–60.
2. Вища школа Української РСР за 50 років : у 2 ч. – К. : Вид-во Київ. Ун-ту, 1967. – Ч. 1. – 395 с.
3. Декрет РНК України «О поступлении в высшую школу» // Известия Временного рабоче-крестьянского правительства Украины // 1919. – 29 март.
4. За відсутністю складу злочину... До історії політичних репресій 20-х – початку 50-х років у Дніпропетровському гірничому інституті. – Д. : НГУ, 2004. – 193 с.
5. Культурне будівництво в Українській РСР : у 2 т. – К. : Держ. Вид. політ. літ., 1960. – Т. 1. – С. 35.
6. Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут». Історія розвитку. 1885–2010 / уклад: В. І. Ніколаєнко, В. В. Кабачек, С. І. Мешкова [та ін.] ; за ред. В. І. Ніколаєнка. – Х. : НТУ «ХПІ», 2010. – 408 с.
7. Постановление «О налаживании руководства высшими учебными заведениями» // Известия Временного рабоче-крестьянского правительства Украины // 1919. – 2 март.
8. Терпигорев А. М. О высшем техническом образовании в СССР / Терпигорев Александр Митрофанович. – М. : Высшая школа, 1961. – 64 с.
9. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України // Ф. 166, оп. 1, спр. 521. – Арк. 34–37.
10. Шведов С. Роль и значение рабочего факультета в системе народного образования СССР / С. Шведов // Научный работник. – 1926. – № 1. – С. 99–107.